

Негодяєва С. А. Архетипні візії Леоніда Талалая: на матеріалі збірки <<Безпритульна течія: вибрані поезії>> // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 87. – С. 43-52.

УДК 821.161.2.09+929 Талалай

Світлана Негодяєва

АРХЕТИПНІ ВІЗІЇ ЛЕОНІДА ТАЛАЛАЯ: НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ „БЕЗПРИТУЛЬНА ТЕЧІЯ: ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ”

Розвідка присвячена аналізу поезій Л. Талалая останніх років, характеру викладу та мотивації в поєднанні з проблемами, що стоять нині перед українською культурою у зв'язку з актуалізацією питань оновлення літературної теорії, яка розглядається нами крізь призму архетипальних візій авторської та читацької рецепції.

Досліджується трансформація архетипів рідної землі, домівки, жінки-берегині, батька, дитини, ідентифікації власного „Я”, презентовані останньою збіркою поета „Безпритульна течія: вибрані поезії”.

Заявлений аспект дослідження, на нашу думку, поглибить літературну силуету автора, розкриє архетипні джерела генерування нових художніх образів шляхом збагачення ними асоціативного ряду як провідного чинника стильової манери поета, що репрезентує авторську концепцію світу й людини.

***Ключові слова:** Леонід Талалай, архетип, ідентифікація, трансформація, модифікований ключовий образ, авторська рецепція, стильова манера.*

Леонід Талалай, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка за 1993 рік, естетичне кредо якого видається легкодоступним читачеві відразу, належав до плеяди небагатьох талановитих митців сучасності (19 червня 2012 року, на жаль, він пішов із життя). З одного боку, його лірика, безперечно, відповідає канонам модернізму, а з іншого – його творчість віддзеркалює процес трансформації модерної та постмодерної літератур, відкриває перспективи розвитку поезії перехідного періоду. Творчість Л. Талалая відображає важливі тенденції розвитку останніх десятиліть сучасної української літератури. І, не дивлячись на багатогранні критичні й літературознавчі аспекти дослідження доробку лірика Л. Новиченком, І. Дзюбою, Г. Сивоконем, Т. Салигою, А. Макаровим, М. Рябчуком, Л. Череватенком, В. Єршовим, А. Стефановським, С. Тельнюком,

А. Митропольським, Г. Гордасевичем, С. Крижанівським, В. Оліфіренком, В. Базилевським, В. Моренцем, Я. Мельником, І. Прокоф'євим та іншими, поезія Л. Талалая продовжує продукувати нові дискусії.

Об'єктом даної розвідки постала остання збірка поезій автора „Безпритульна течія: вибрані поезії” [5], видана в 2011 році за сприянням Міжнародного благодійного фонду „Україна 3000” у серії „Третє тисячоліття: українська поезія” у Чернівецькому видавництві „Букрек”. До її складу, за задумом автора й рішенням фонду, увійшли як нові вірші, так і написані в попередні роки (зазначимо, що саме на аналізі їх поетикальних домінант у творчості лірика, проаналізувавши мистецький рівень досконалості образних моделей, визначивши місце поета в сучасному літературному процесі, зупинявся свого часу Іван Прокоф'єв [4]; до кола і наших наукових інтересів у ракурсі проблем інтертексту як провідного модусу авторської рецепції дійсності припадала творчість митця [3]).

Аналізуючи збірки поезій різних років (за життя автор випустив 11 збірок), ми простежили ноту глибокого прихованого болю за „понівечену молодість”. Можливо, це пов'язано зі службою митця в ракетних військах, де він зазнав опромінення й довго хворів. А, можливо, хвилі арештів, що захопили українську інтелігенцію у 60-70-ті роки ХХ століття, допити у відповідних службах Донецька, де автор очолював літоб'єднання до 1976 року, вразили творчу натуру поета й вплинули на формування його літературного шляху. Митець жив і працював в Києві, залишаючись одним із тих, хто „чесно йде”.

Сучасний доробок Л. Талалая – це відкрита система, у якій співіснують процеси реконструкції старих концепцій людини та пошук нових. Ліричний герой відшукує шляхи до психологічного комфорту, виводить аксіому буття: людина щаслива лише в гармонії з оточенням. Сам утомлений, поет, відмежовуючись від бруду дійсності, останнім часом знаходив душевний відпочинок і наснагу за Києвом на Жуковому острові серед лісової тиші, як свідчать рядки автобіографії (взятої із сімейного архіву), „головна умова

працездатності – бути незалежним, жити на березі річки, купатися в ній за будь-якої погоди і ловити рибу”.

„Натомість лірика зосереджується на самих основах власного існування. При цьому вона досягає спокою; але не спокою бездумного, такого, що не знає меж; такого, в котрому й далі живуть усі сили й зв’язки”, – так ще 2 квітня 1936 року в Римі сказав на своїй лекції „Гельдерін і сутність поезії” [2, с. 2] М. Гайдеггер, німецький філософ-екзистенціаліст. Саме поезія дозволяє створити модель світу, розкрити філософію буття. М. Гайдеггер і Г.-Г. Гадамер стверджували ідею сталості понять та інтуїтивного руху думки (на чому й будуються архетипи асоціації) при пізнанні сутності поезії, бо поетична форма – це систематичний пошук сенсу, у якому „зустріч із „ніщо” трансформує думку в „абсолют” [7, с. 58]. Поетична мова допомагає поетові відобразити предмети через створення метафізичної ситуації свободи, яка відображає онтологічну сутність життя та дію духовних законів у суспільстві.

Залишаючи поза розглядом не менш вагомні постулати гайдеггерівського підходу до сутності поезії, зупинимося на його афоризмі „Мова є домом буття”, охоронцями якої є мислителі та поети [9, с. 192]. Лірика в розумінні літературознавця є синонімом буття, що створюється за допомогою слова. Одним із найбільш важливих питань є питання про те, як митець виконав свою незвичайну функцію, суть якої полягає в сприянні становленню буття у свідомості реципієнта.

Аналізуючи доробок Леоніда Талалая, за мету даної роботи поставимо осмислення естетичної природи, художньої специфіки архетипних візій сучасної поезії лірика. Динамічний феномен літературознавчої категорії архетипу зазнав різних трактувань у світовій філософській думці. За К.Г. Юнгом, це – „несвідомий зміст, який змінюється, коли він стає усвідомленим і сприйнятим, і використовує фарби індивідуальної свідомості, в якій він проявляється” [8, с. 174]. У нашому житті дія архетипів розгортається в часі крізь низку певних послідовних подій, явищ. Сьогодні відчута глибока потреба розуміння цієї категорії, породженої сучасними дискурсами

постмодерної літератури, що правомірно претендує на важливий інструментарій сучасної естетики в поглядах Н. Копистянської, О. Астаф'єва, А. Ткаченка, Т. Гундорової, Т. Бовсунівської, М. Кодака, Я. Голобородька, В. Агеєвої та інших.

Архетипна основа творчості заявлена Леонідом Талалаєм у самій назві збірки – „Безпритульна течія: вибрані поезії”. Культова основа водяної течії передбачає фатальну довіру цьому явищу: їй важко протистояти, неможливо зупинити, повернути, важко з неї вибратись, єдиний вихід – плисти за нею. Ця заява з епітетом „безпритульна” дозволила письменнику підкреслити абсурдність розгубленого у вирі життя сучасника. І недаремно провідними мотивами й образами лірики третього тисячоліття, на думку автора, виступили філософсько-сакральні чинники:

– філософсько-медитативні та духовні категорії (буття – небуття – майбуття – життя, народження – смерть – безсмертя, рай – пекло, душа – серце – тіло, доля – недоля – воля – талант, слово, віра – зневіра, зустріч – прощання – прощення, совість – власний суд – Вищий Суд, щастя – нещастя – горе, істина – правда – неправда, добро – зло, любов – зрада – прощення, думи тощо);

– інтуїтивні (сон, сновиддя, пам'ять, марення, мить, хвилина, час, міраж, ілюзія, учора, сьогодні, завтра, третє око, забуття).

Архетип Батьківщини в зрілого поета завжди пов'язаний з архетипами дитини, матері, батька, жінки-берегині, домівки, річки біля хати, степу, териконів Донбасу, лісу, що стверджує ментальність української людини. Проте, лірик прообраз землі-матері генерує сучасним забарвленням, який іноді руйнує сакральну значущість цього поняття. Наприклад, поезія „Спішать освоювати Київ” [5, с. 37] засуджує нашу споживацьку байдужість до збереження й примноження надбань пращурів, порівнюючи її з плином часу, що „... гримить, як порожняк, / Над порожнечею Донбасу,”. Лірика „Ще до випускного балу” [5, с. 60] зображує загострення мовної проблеми, яка не лише руйнує націю, але і відроджує „гвинтиковий устрій” радянського простору:

Ще до випускного балу

згідно з циркуляром і статутом
нашу, українську, закривали,
нас у перспективні розпихали,
нас привчали – ще дітей –
не бути.

А поезія „Шумить базар, підшитий лисом...” [5, с. 44] зображує прагматичний, хижацький устрій сьогодення у вигляді символічної картини базару, де все, навіть душу, можна продати й купити: „Торгують всі, хто як уміє / стає товаром всенький світ, / ключі від нашої Софії, / ключі від Золотих воріт...”.

Образ Донбасу, який у попередні роки виступав у автора архетипом другої батьківщини, на початку третього тисячоліття асоціюється з Диким полем, вимираючою зоною, екологічною могилою, тимчасовим помешканням. Викривальна картина сучасного шахтарського краю, змальована в обрамленні поезії „Біля підніжжя терикона” [5, с. 85-86] презентує, на жаль, апокаліптичне майбуття всієї країни: „... душа над степом закигиче, / постане в спогаді моїм / їдка амброзія і дим, / і чорний конус терикона, / де за колючим дротом зона / і циркулярка скавучить, / і як від пострілу вночі / із ночі вибігає мати, / в руці стискаючи ключі / від неіснуючої хати”.

У цій збірці поет, підсумовуючи своє життя, намагався вперше відкрито ідентифікувати себе з величними постатями попередників – Олександром Олесем, друзями-шістдесятниками, увівши до заявленого переліку ключових образів образ поета-музиканта-скрипаль. Мініатюри „Старий скрипаль” [5, с. 17], „Скрипка і скрипаль” [5, с. 96] продукують вічну тему ролі митця і мистецтва. Музикант може порозважати слухача і не залишити пам’яті, а може й вивернути душу, закарбувати найпотаємніше, сакральне. Не кожен письменник сьогодення може вдало розкошувати цією метафорою: „Ми з тобою нерозлучна пара – / Порожнеча чорного футляра / Дивиться на нас, як дві труни” [5, с. 17]. Слушно в передмові до заявленої збірки Василь Герасим’юк зазначив: „Успішний” колега Талалая завважив якось, що таку (як

у Талалая) лінію життя нині може дозволити собі тільки „багата людина”. У нашому випадку – багатий письменник. У становищі нашої мови і нашої книжки нині багатих продуцентів навіть попсового читива немає” [5, с. 9].

Наголошуючи на приналежності лірика до лав „пізніх шістдесятників” [6, с. 8], В. Базилевський визначив творчість Л. Талалая як неординарну сучасну поезію, „рукав традиції в її еволюції та індивідуальній самостійності” [6, с. 5]. Віддзеркалюючи постмодерний стан відбиття світобудови сучасника, поет останнім часом удавався й до використання елементів чорного гумору, що притаманне бароковій стилістиці. Наприклад: „... випити за пройдену дорогу / і за тих, яких не повернуть... / Не хвилюйся, дійдем до порога, / більше того, нас ще підвезуть” [5, с. 55]; „... Музі скаже: / – Це моє! / Я його знайшла, помила, / і до загсу довела, / тож посунься і не дуйся – / ти ж не Дуся із села” [5, с. 62]; „ – Нас Мойсеї ведуть / на Потьомкінські сходи. / – А скажіть, на фіга / вам Потьомкінські сходи? / – Там зручніше чекати / з моря погоди” [5, с. 92].

Модифікувався в нових поезіях автора і архетипний образ жінки-берегині. Якщо раніше цей образ асоціювався з образом бабусі, матері-душі, подруги, дружини, доньки, то тепер він виступає у вигляді жінки-спокусниці, запізнілого й безсоромного кохання, жінки-музи, жінки-мрії. Ця авторська рецепція заявлена в циклі „У трепеті і вогні ” [5, с. 26-33], присвяченому Тетяні Винник (другій дружині), виголошує гімн пристрасті, яка породжує гріх, примушує ревнувати, розчаровуватись, плакати і страждати, умирати від кохання як Шекспірівські веронці, творити: „Допоки ми, як чаклуни, / Допоки ми у позачасі, / В одному сні, в одному вальсі, / В одному вихорі весни...” [5, с. 28]. Семантика пристрасті по-новому трактує образ удовиної самотньої долі в ліриці „Одна. Одна роки й роки”, де чайка виступає провісником бурхливих почуттів: „... Щоб хвилями ходило тіло, / злітали в небо чобітки / і розлітались подушки, / і доля гнулась і скрипіла” [5, с. 97].

В екзистенційній авторській концепції світу відчувається болісне переживання дійсності, яке дає змогу ототожнити свого сучасника з умовним архетипом дитини. Дитина – це все покинуте й кинуте напризволяще й водночас

божественно могутнє, адже світ – це просвіт буття, у який людина вступає всією своєю покинутою істотою. Сучасна рецепція архетипу дитини в доробку Леоніда Талалая презентує цей образ відверто незаангажованим. Скажімо, у поезії ліричний герой „Озеро” [5, с. 170-176] уві сні (прийом, що базується на невідомих інтуїтивних засадах), аналізуючи своє життя „третім оком”, яке раніше дивилось на нього з висоти, доходить висновку, що щастя колись було поруч: у дитинстві разом із дідом серед незайманої природи. Але потім воно зникло на шляху до влаштування більш комфортного життя в місті. Чистий справжній світ продовжує існувати, але там – на озері дитинства, яке за правилами циклічності „...не заросло і чистим збереглося. / І мій садок порожнім не лишиться”. В останньому фрагменті важливим є вказівка на безмовність, німоту природи. Німота природи – це й є причина образи та водночас голос „біди” людини, що полишила рідну домівку.

У ліриці „Над дорогою у вирій...” [5, с. 35] поет змальовує картину справжнього щастя – „золотого дитинства”, безтурботного, світлого, схожого на вітер, сліди на піску, хлопчика на соняшнику (алюзія на „Баладу про соняшник” І. Драча), у якому бажає опинитися після смерті праведна християнська душа.

А вірш „Я підкидаю і ловлю п’ятак...” [5, с. 67] – лірична ода першим несміливим почуттям до сусідської дівчинки, першому походу до кінотеатру, першим теньканням серця.

Заявлений у цій збірці автором і архетипний образ дороги. Шлях – антипод домівці. У дорозі людина беззахисна, вона шукає себе від сакрального центру до периферії або навпаки, при цьому поведінка пішака відокремлена від унормованих буденних ритуалів. Подорожній – персонаж відсторонений від обов’язків, йому дозволені будь-які дії аби врятуватися від небезпеки й досягти кінця путі. У Леоніда Талалая цей архетип завжди зображений або на висхідній станції, або на фініші, іноді – на розпутті (часто посеред неба й землі). У якості початку путі виступає місто, полишена домівка, останній притулок поета, картини сучасного хаотичного безпринципного життя, умовний доробок

автора, вокзал; а кінець презентований картинами Вищого Суду, суду власної совісті, картинами затишної домівки, батьківського порогу, теплих зустрічей з померлими друзями, відстороненого від сучасного бруду життя тощо.

За алгоритмом архетипного сюжету дороги первісна мета пішака повинна дати поштовх до переосмислення власного життя. І наприкінці ліричний герой поета завжди доходить сакральних висновків: вічним залишаються лише чисті моральні вчинки, а не матеріальні здобутки. Проілюструємо: „Якщо накаже мачуха-столиця, / мені поставлять пам'ятник в Савинцях, / де я колись піїтом народивсь. / А в земляків відіб'ється на лиць: / „А це ще хто?! / І звідки він з'явивсь?!” (лірика „Слава” [5, с. 75]) і „З чим я повертаюся до Тебе?.. / Плине, як у спогади, ріка. / Може, хоч душа погляне з неба / те, що я навпомацки шукав...” (лірика „Хтось неначе дивиться у спину” [5, с. 84]).

Аспект поліваріантної інтерпретації архетипних візій, притаманний ліриці Л. Талалая, у ракурсі збігу світоглядних позицій автора й читача цілком умотивований для екзистенціалістської налаштованості творчих пошуків лірика. Екзистенційне, хитке, фрагментальне змалювання ліричного героя, який намагається знайти ідентифікацію в цьому світі дозволило авторові яскравіше презентувати кризові картини початку третього тисячоліття. Герой лірика стає на розі перетинання різних філософських поглядів та світоглядних засад. На сьогодні наші описові спостереження цієї сфери поезії письменника висувають у якості найактуальнішого питання в теорії архетипів існування філософсько-релігійних, народно-світоглядних модусів як значущих складових формування „різноплщинних” художніх систем, що породжують нові смисли. Саме тому такий навантажений „підтекстами” текст відкритий для різних читацьких і дослідницьких інтерпретацій.

Отже, як бачимо, у ліриці Леонід Талалай відшукував нові інтелектуальні припущення архетипним категоріям, на ґрунті яких він висловлював своє ставлення до світу та сучасника в ньому, завдяки чому його поезії „інтелектуальні”. Визначення елемента тексту як архетипу залежить від колективної та індивідуальної авторсько-читацьких установок. Асоціативна

основа цієї категорії визначає його принципову невичерпність, пов'язану з психологічно-генетичною пам'яттю, антропологією носія певної культурної спільноти. І архетипні візії зрілого поета, як бачимо, невід'ємні від поглядів сучасних українців.

Список використаної літератури

1. Базилевський В. Похвала Леонідові Талалаю. З нагоди 60-річного ювілею / Володимир Базилевський // Літ. Україна. – 2001. – 15 листопада.

2. Гадамер Г.-Г. Гальдерін і сутність поезії / Г.-Г. Гадамер // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 12. – С. 98-109.

3. Негодяєва С.А. Лірика Леоніда Талалая. Інтертекстуальні параметри: дис. ... канд філолог. наук : 10.01.01 / Світлана Анатоліївна Негодяєва. – Луганськ, 2008. – 187 с.

4. Прокоф'єв І.П. Поетика Леоніда Талалая: дис. ... канд філолог. наук : 10.01.01 / Іван Петрович Прокоф'єв. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 175 с.

5. Талалай Л. Безпритульна течія: вибрані поезії / Леонід Талалай. – Чернівці : Букрек, 2011. – 312 с. – (Серія „Третє тисячоліття: українська поезія”).

6. Талалай Л. Вибране / Передмова Базилевського В.О. / Леонід Талалай. – К.: Дніпро, 2004. – 448 с.

7. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Время и бытие. Статьи и выступления. – М.: Республика. – 1997. – 447 с.

8. Юнг К. Г. Алхимия снов / К. Г. Юнг. – СПб, 1997. – 352 с.

9. Гайдеггер [Електронний ресурс] / Гайдеггер. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/minerva/igeld1.htm> (accessed 1 December 2012).

Summary

Archetype judgements of Leonid Talalay: on the material of album „Homeless Stream: the Best Poetry” (Bezprytul'na techiia: vybrani poezii)

The research is dedicated to the analysis of poetry by L. Talalay that was written during his last years. The work highlights character of presentation and motivation in connection with the problems, which the Ukrainian culture has faced on

the basis of actualization of issues regarding renewal of the literature theory that is considered by us through the prism of archetype visions of the author's and the reader's receptions.

This work considers transformations of the archetypes of native land, home, domestic goddess, a father, a child, an identification of own „I”, which were presented in the last album „Homeless stream: the best poetry” (Bezprytul'na techiia: vybrani poezii).

From our point of view, declared research aspect will deepen the literature author's silvetta. Moreover, the work will open the archetypical resources of generating of new word pictures by means of realized by author widening of associative range as the main factor of poet's style manner that represents an author's conception of the world and a human.

Key words: Leonid Talalay, archetype, identification, transformation, modified key word picture, author's reception, style manner.

Аннотация

Архетипные взгляды Леонида Талалая: на материале сборника „Неприкаянное течение: избранные поэзии”

Исследование посвящено анализу поэзий Л. Талалая последних лет, характеру изложения и мотивации вместе с проблемами, которые стоят сегодня перед украинской культурой в связи с актуализацией вопросов обновления литературной теории, рассмотренной нами через призму архетипных взглядов авторской и читательской рецепций.

Статья изучает трансформацию архетипов родной земли, дома, женщины-берегини, отца, ребёнка, идентификации собственного „Я”, презентированные последним сборником поэта „Неприкаянное течение: избранные поэзии”.

Заявленный аспект исследования, по нашему мнению, углубит литературную силуэту автора, раскроет архетипные источники генерирования новых художественных образов путём обогащения ними асоциативного ряда как основной составной стилевой манеры поэта, которая репрезентирует авторскую концепцию мира и человека.

Ключевые слова: Леонид Талалай, архетип, идентификация, трансформация, модифицированный ключевой образ, авторская рецепция, стилевая манера.

Негодяева С. А. Архетипні візії Леоніда Талалая: на матеріалі збірки <<Безпритульна течія: вибрані поезії>> // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 87. – С. 43-52.